

הלב והנחשים

משה ואהרן פונים אל פרעה ודורשים ממנו לשחרר את ישראל, "וַיִּחַזֵּק ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם" (שמות ז, יג). והדבר תמוה. האמנם מתעלל הקב"ה בבריותיו? הייתכן שהוא שולל מהם את חירותם, גורם להם לחטוא, ולאחר מכן מעניש הוא אותם על מעשיהם הרעים? הוגים ומפרשים עמדו על שאלה זאת, והביעו את דעתם. מבין תשובות אלו בולטת דעתו של הרמב"ם שחשב שאכן, בשלב מסוים של עשיית הרע, מאבד החוטא את האפשרות לחזור בתשובה. כך קובע הרמב"ם על פי חז"ל (הלכות תשובה, ד) ש"ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה". עלול האדם להפיל עצמו למלכודות שאין מהן מוצא.

על אחת המלכודות הללו נעמוד כאן. כדי להבין אותה רוצה אני לחזור לפרשה עמוקה מני ים, חטא עץ הדעת. נקודת המוצא לדברנו תהיה גישתו של הרמב"ם שלימד, שמעבר לפשט, מתארת פרשת גן העדן תהליכים המתקיימים בתוך הנפש האנושית, כאן ועכשיו אצל כולנו. הנחש, או ליתר דיוק לפי הרמב"ם (אליבא דחז"ל), מי שרוכב על הנחש, הוא היצר הרע.

הנחש איננו דמות חיצונית. כל אחד ואחד מאתנו מתמודד עם נחש ערום ומסוכן השרוי בתוכו. זהו נחש, ערום בהבטחותיו ופיתוייו, המסומלים בפרי העץ האסור, ומסוכן, כי הוא טומן בפני האדם מלכודות קשות, ובשיאן המוות.

בפירושו הפסיכולוגיסטי עמד הרמב"ם על מבנה הנפש האנושית והכוחות הפועלים בתוכה. גישתו זו השפיעה על מפרשים רבים, כשכל אחד מהם הוסיף נופך מתוך הפרספקטיבה הייחודית שלו. מתוך האינטואיציות השונות המצויות בחיבורים אלה, בחרתי באחת שנבטה בפירוש הרמב"ן, והניבה פרי בכתביהם של כמה מגדולי הדורות האחרונים. ר' חיים מוולוז'ין (1749-1821), תלמידו הגדול של הגר"א, תמה על הפירוש הרמב"מי. כשאנו קוראים את הטקסט המקראי נראה לנו שהשיח עם הנחש מתקיים עם ישות המצויה מחוץ לאדם, ולא בתוכו. לא יקשה לרמב"ם לענות על קושייה זאת. תאור גן העדן משליך "כאילו" החוצה את עולמנו הפנימי. הפרשה כולה נמצאת בתוכנו. ר' חיים מוולוז'ין עונה אחרת, ותשובתו פותחת דלת נוספת למתרחש בתוכנו. אמנם כן, לפני החטא, אומר ר' חיים, הנחש מצוי בחוץ, הפיתוי הוא חיצוני. אחרי החטא הוא נכנס פנימה. או אז "המפתה את האדם הוא בתוך האדם עצמו" (נפש החיים, שער א' פרק ו'). הנחש גונב את זהותו של האדם, הוא מתחזה ל'אני' שלו, "מתדמה לאדם שהוא עצמו הוא הרוצה ונמשך לעשות העוון ולא שאחר חוץ ממנו פתהו". אנו מפנימים את קולו של הנחש, שתפס את המיקרופון של עולמנו הפנימי.

אחד מגדולי תנועת המוסר, ר' יוסף יוזל הורביץ, הסבא מנוברדוק (1848-1920) פיתח את רעיון ההפנמה של ר' חיים, והוסיף דוגמה שייתכן ובשלב זה, הקוראים כבר חשבו עליה: "כי מעשני האופיום מיד שלוקחים המקטרת לתוך פיהם הם מרגישים התפשטות הגשמיות, תמונות שונות ומשונות... ומתוך חלומות והזיות כאלו, במיתת נשיקה כזו הם נפטרים מן העולם לגמרי" (מדרגת האדם עמ' ב). הנחש מבטיח, אולם הוא בדאי. גזר הדין הסופי, הוא מיתה בנשיכה, בנשיכתם של ייסורים קשים. הסמים הם הדוגמה הבולטת למלכודת של הכבדת הלב, ולתהליכי השתלטות הנחש. בהתחלה מתרחשת המלחמה מעבר לגבולות ה'אני'. הדילמה היא עדיין חיצונית, האם להתפתות ל"חברה", ולהתנסות? ההחלטה התבונית והמחושבת היא עדיין בגדר האפשר. הנחש עדיין בחוץ. אם שומע האדם בקולו, חודר הנחש פנימה ומשנה את הטבע הפסיכולוגי והביולוגי. או אז השכל חסר אונים הוא, שהרי כדברי הסבא מנוברדוק: "אף שיודעים אנו את הרע שבכל הדברים האלו, בכל זאת אין בכוח הידיעה הזאת להוכיח גם את הטבע הזה". אין בכוחנו "להוכיח", או בתרגום ללשונו המודרנית, לאלף ולבקר את הכוח שחדר לפנימיותנו, ועתיד להרוס אותנו.

כל אדם חשוף לסכנה זאת, או מעין זאת, המבוטאת במילה עברית מופלאה באכזריותה: התמכרות. האדם שהיה חופשי נמכר, על פי רוב הוא מוכר את עצמו, לעבד. וזאת אף אם הוא עשיר, חכם, בעל עוצמה וכוח. פרעה המלך הכל-יכול הופך כך להיות עבד, עבד יצרו. העונש על מעשיו ושגיאותיו, הוא הכבדת הלב. אי האפשרות להשתחרר. זהו הפרדוקס. פרעה יישאר עבד, והעבדים ישתחררו.

האם יכול היה פרעה להתגבר על הכבדת הלב? האם ניתן להשתחרר מהנחש? אני מתאר לי שהרמב"ם היה עונה בשלילה. לא כך כותב ר' יצחק עראמה (עקידת יצחק, שער לו): "ואמנם האמת יורה דרכו, שאין ממידת הדין של מעלה לאמר לרשע הוסף רשע חלילה, ואף על פי שיהא בתכלית המרד והפשע... לבלתי התיאש מעמוד על נפשם לאמר איך נשוב אל ה' ואנה נבוא... והשער הזה לא ייסגר לעולם". ר' יצחק עראמה מלמד אותנו שאפשר להשתחרר, להיגמל מסמים. אולם, למה לא להלחם את מלחמתנו מעבר לקו הירוק של ה'אני', לפני חדירתם של הנחשים. זהו העיקרון הקשה של "עשיית הסייג", מניעה החוסכת את הצורך בתיקון, גדר בפני הסכנה, גדר שלרבים קשה לקבל. ועל הגדר הזה נטוש מאבק. החוק הופך לפלילי גם את השימוש בסמים קלים, איסור שרבים עוברים עליו. אמנם כן, ייתכן ובמקום לבוא חשבון עם הנכשלים עלינו לרדוף בחרמה את המכשילים, את הסוחרים המשרתים את הנחש. אולם יש בהתרת השימוש בסמים קלים מסר מסוכן. וכי תאמר אלכוהול וסיגריות, למה הן מותרות? אתמהה! על הראשונים אנו מצטערים, אנו בוכים על המוקשים שהנחש זרע, אשר מדי שבוע קוטפים חיים רבים באיבם, ואתה בא להוסיף מוקש נוסף? למה לשתף פעולה עם הנחש?

אני זוכר אחד משיעורי מורי, יהושע בר הלל ע"ה בו דיברנו על תופעה מסוימת, שבאה לידי ביטוי במקומות רבים ואף בפיזיולוגיה האנושית. כשאנו רוצים לקחת בידינו חפץ

מסוים, אנו מתקרבים אליו וידינו מתנודדת סביבו. התנודות הללו נעשות קטנות ועדינות יותר, עד שאנו מסוגלים לאחוז בו. במחלת הפרקינסון, התנודות הללו לא יכולות להיפסק כדי להתמקד. בתופעות מסוימות הן אף מתעצמות והופכות הרסניות. נראה לי, שהסמים הם מחלת הפרקינסון של ההנאה, כשהתנודות, שכבר אין בכוחנו לרסן, נעות בין אושר לאומללות, בין הנאה לסבל נורא. אי אפשר כלל לספק את הגירוי. כמה מופלא! קארל מרקס האשים את הדת, כי היא אופיום להמונים. לא ארכו הדורות, והאופיום והסמים הפכו "להבדיל", דת לטיפשים וחלשים. הסמים מבטיחים גן עדן כימי, אך כנחש הם משקרים ומשלים. זהו גן עדן אשלייתי שיהרוס את חירותנו ואחריותנו, אך גם את ההנאות הקטנות של החיים, הנמצאות הישג ידינו. הסמים מבטאים את האידיל של חברה המקדשת את חיי השעה והרגע, של הכאן והעכשיו, תוך וויתור ובזבוז העתיד שלפנינו. ממנהגי האבלות למדנו שהנר הוא סמל החיים והנשמה. הנר שצריך ללוות אותנו במשך שנים רבות, מתכווץ בצריכת הסמים למעין להבה רגעית המעצימה את האור, אך המכלה את כל הנר. כנחש הקדמוני, הסמים הבטיחו להיות כא-להים, אך הם מפילים את האדם לגיהנום נורא, תוך שגוזלים ממנו את ד' האמות של הגן העדן הקטן שיכול היה לבנות לעצמו בעולמו. לא חבל?